

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Харківське історико-філологічне товариство

*Випуск присвячений пам'яті
харківських мовознавців
професора Лідії Андріївни Лисиченко
професора Ольги Георгіївни Муромцевої*

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 10/2023

Ірина Сказловська

кандидат філологічних наук, доцент кафедри східних мов
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
ilogvinenko@ukr.net

ОСОБОВІ ІМЕНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ І КУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКИХ АНТРОПОНІМІВ)

Антропоцентрична парадигма, яка набула поширення у світовій лінгвістиці в другій половині XX століття, запровадила погляд на мову як на вмістилище загальнонаціонального й індивідуального людського досвіду. Антропоніми (особові імена, прізвища, прізвиська) вважають одними з найбільш змістовно навантажених мовних одиниць як у лінгвістичному, так і в екстралінгвістичному вимірі. Будучи лексичною одиницею (словом), особове ім'я розвивається за законами мови під впливом певних соціально-історичних і культурних обставин, віддзеркалюючи їх у своїй формі й у своєму значенні. В. Ібрагімова називає антропоніми «зразками духовної культури», які «дозволяють простежити основні етапи історичного розвитку того чи іншого етносу» [Ібрагімова 2013, с. 94].

Турецький антропонімікон формувався протягом багатьох століть і наразі являє собою численну («Словник турецьких особових імен» Турецького лінгвістичного товариства містить близька 11 тисяч чоловічих та жіночих імен) історично зумовлену систему особових імен, в якій український дослідник В. Підвойний відзначає широке коло субстратних елементів [Підвойний 2011, с. 34]. Найдавніший шар турецької антропонімічної системи становлять особові імена давньотюркського походження, перші згадки про які наявні в давніх писемних пам'ятках V–VIII століть. Через неоднорідність тюркських племен і великий розмір територій, які вони заселяли, антропонімікон тюрків постійно змінювався й поповнювався.

Істотно вплинули на давньотюркський антропонімікон контактні народи: китайці, тибетці, монголи. У період гунів китайські особові імена широко використовувалися поряд із тюркськими. Серед правлячої верхівки гьоктюрків були поширені китайські імена й титули [Gülensoy 2012]. Чоловіче ім'я *Tanju*, що позначає чин, який китайці давали тюркським правителям, входить у сучасний турецький іменник.

У період проживання поруч з монгольськими племенами антропонімічна система тюрків збагатилась іменами, які є поширеними й в наші дні: такі особові імена, як *Cengiz* (сильний, безстрашний), *Olca* (удача), *Timur* (залізо), *Batuhan* (від монг. *batu* — суворий), *Cilasun* (хоробрий), *Begüm* (пані, принцеса) та ін., наявні в антропоніміконі обох народів, і сьогодні науковцям досить важко визначити їх походження — тюркське або монгольське [Gülensoy 2012].

Зміни в соціальному й культурному житті тюрків спричинили появу в їхньому іменнику значної кількості антропонімів арабського та перського походження. Значну роль в цьому процесі відіграли ісламізація тюрків та геополітичні й культурні відносини з Персією. Факт існування в турецькій мові трьох лексем різного походження на позначення імені — *ad* (тур.), *isim* (араб.), *nam* (перс.) — говорить сам за себе.

Слід зазначити, що іслам мав значний вплив на всі сфери матеріальної і духовної культури тюрків. У тюркських спільнотах арабська стала мовою релігії, науки, літератури, релігійного права. Як зауважує І. Покровська, з моменту прийняття ісламу кількість запозичень з арабської мови в мови народів, які прийняли мусульманство, сягнула 50–60% лексичного складу мови [Покровська 2014, с. 80]. Зазнала впливу й антропонімічна система тюрків. Мусульманська релігія вважає вибір гарного імені для дитини одним із трьох основних обов'язків батька перед Аллахом (ще двома є навчити дитину грамоті й одружити по досягненні зрілого віку). Ім'я повинно відображати шанобливе ставлення батьків дитини до релігії, тому найпопулярнішими іменами серед мусульман є імена Аллаха (а саме сталі епітети на позначення якостей Аллаха), пророка Мухаммеда, імена його халіфів і сподвижників членів його сім'ї, а також будь-яка власна або загальна назва з Корану — священної книги мусульман.

Статистичні дані показують, що в сучасній Туреччині найпоширенішими іменами є імена саме арабського походження: для чоловіків це *Mehmet*, *Mustafa*, *Ahmet*, *Ali* та *Hüseyin*; для жінок — *Fatma*, *Ayşe*, *Emine*, *Hatice* і *Zeynep*. Турецький дослідник І. Башгюз зазначає, що цей факт свідчить не тільки про релігійність турків, але й про їхню велику повагу до старших членів роду, на честь яких називають новонароджених [Başgöz 1976, с. 169].

Окрім власне арабських, у турецький антропонімікон через арабську мову увійшли також давньоєврейські імена: *İbrahim* (Авраам), *Meryem* (Марія), *Musa* (Мойсей), *Süleyman* (Соломон), *İsa* (Ісус), *Nuh* (Ной) та деякі інші.

Особові імена, запозичені з перської мови, поширилися серед тюрків ще декілька століть тому завдяки тісним політичним і культурним зв'язкам тюрків із персами. У період сельджуків хаканам давалися перські імена та титули (*Keyhusrev*, *Keykâvus*, *Keykubat*) [Gülensoy 2012]. Під впливом османської диванної літератури, яка у свою чергу зазнала значного впливу перської поезії і прози, до турецького антропонімікону в якості імен увійшли слова-літературні символи: *Bülbül* (перс. соловей), *Çınar* (перс. чинара, платан), *Kahraman* (перс. герой), *Nazlı* (перс.-тур. кокетлива), *Nalan* (перс. та, що плаче, стогне), *Rüzgar* (перс. вітер), *Didar* (перс. обличчя; тобто з красивим обличчям), *Derviş* (перс. дервіш; жебрак, бідняк; скромна, лагідна, терпима людина) та ін. Особливо чітко це простежується на матеріалі жіночого іменника: *Mihri* (перс. сонячна), *Mehtap* (перс. місячне світло), *Gonca* (перс. бутон; у поетичній символіці – вуста коханої), *Buse* (перс. поцілунок), *Efsun* (перс. магія, чари), *Gönül* (перс. серце, душа як осередок почуттів, бажань, настрою, думок), *Sümbül* (перс. гіацинт; у поетичній символіці — волосся красуні), *Jülide* (перс. розкиданий, заплутаний, у безладі; в поезії мається на увазі заплутане волосся), *Peri* (перс. пері, фея).

Наявність у турецькому антропоніміконі невеликої кількості імен грецького походження зумовлене територіальним сусідством і мовним взаємовпливом двох народів. Треба зауважити, що грецькі запозичення — це переважно імена з «природним» значенням, основою яких є лексеми, що ввійшли до словникового складу турецької мови: *Melissa* (меліса), *Demet* (букет квітів), *Defne* (лавр), *Filiz* (відросток, пагін), *Fidan* (паросток, пагін, саджанець), *Funda* (верес), *Pelin* (полин), *Poyraz* (холодний північний вітер).

Культурна глобалізація світу й трудова міграція турків до країн західної Європи в другій половині ХХ століття призвели до появи в сучасному турецькому антропоніміконі окремих жіночих імен, які відзначаються красою значення й звучання, — переважно це імена «квіткової» тематики: *Buket* (фр. букет), *Sonat* (фр. соната), *Lavanta* (іт. лаванда), *Kamelya* (фр. камелія), *Orkide* (фр. орхідея), *Fulya* (іт. нарцис). Ім'я *Cansin* деякі турецькі дослідники вважають фонетичною калькою від англійського *Johnson* (слід, проте, зауважити, що лексема *can* (тур. душа) є продуктивним елементом багатьох турецьких антропонімів).

Після розпаду СРСР і падіння «залізної завіси» у 1980–1990-ті роки активізувалися контакти Турецької Республіки з іншими тюркськими державами, такими як Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменістан, в антропоніміконі яких збереглося чимало давньотюркських імен, що сприяло їх актуалізації в турецькому суспільстві.

Отже, сучасна турецька антропонімічна система є результатом багатовікової мовної, духовної і культурної діяльності турецького народу та його контактів з іншими спорідненими й неспорідненими етносами. Ця система (антропонімікон) не є сталим явищем, вона постійно змінювалась й продовжує змінюватися слідом за еволюцією мови й суспільства та в ході різних історичних процесів. Найчисленнішими в сучасному турецькому антропоніміконі є тюркський, арабський та перський шари, решта складає невелику частину турецьких особових імен. Серед найбільш значущих чинників, які вплинули на процес запозичення іншомовних антропонімів, можна відзначити соціально-політичні контакти з іншими народами, релігійний чинник та літературно-культурний вплив.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ибрагимов В. Ф.* Основные направления в изучении тюркских антропонимов. *Культура народов Причерноморья*. 2013. № 264. С. 91–94.
2. *Підвойний В. М.* Ономастичні дослідження в турецькому мовознавстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та література*. 2011. Вип. 17. С. 33–38.
3. *Покровська І. Л.* Релігійні антропоніми в турецькій мовній картині світу. *Science and Education a New Dimension*. Philology, II (5), Issue: 28. 2014. С. 80–83.
4. *Gülensoy T.* XXI. Yüzyılda Türkiye Kişi Adlarına Bir Bakış. *İDİL*. Cilt: 1. Sayı: 5. 2012. S. 1–7.
5. *Basgöz İ.* İnsan Adları ve Toplum. *Türk Dili*. C.: 33. Sayı: 294. Mart 1976. S. 164–170.

ЗМІСТ

МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ, ПРИСВЯЧЕНИХ 85-Й РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА ОЛЬГИ ГЕОРГІЇВНИ МУРОМЦЕВОЇ	3
---	----------

Анатолій Нелюба ДІЄПРИКМЕТНИК: ЧАСТИНА МОВИ? ОСОБЛИВА ФОРМА? ЧИ ЩОСЬ ІНШЕ? (ІНВЕНТАРИЗАЦІЙНО-КОДИФІКАЦІЙНИЙ ЕТЮД)	4
---	---

Лілія Петрова Озель ХУДОЖНИЙ ДИСКУРС У ВИМІРІ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМУ: ЛІНГВОСТИЛІСТИКА ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОГО Й РАЦІОНАЛЬНО-ЛОГІЧНОГО (РЕЦЕПЦІЯ НАУКОВОГО ДОРОБКУ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА ОЛЬГИ МУРОМЦЕВОЇ ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)	11
--	----

Марія Брус РОЗВИТОК КАТЕГОРІЇ ФЕМІНІТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЛЕКСИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	22
---	----

Дар'я Задорожня УКРАЇНСЬКИЙ ОНІМНИЙ СЛОВОВТІР І-Ї ПОЛОВИНИ ХХ СТ.: ЗНАЧЕННЯ Й ПОСТАТІ	25
--	----

Руслана Коца НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ З ПРЕПОЗИТИВНИМИ ФОРМАНТАМИ <i>ВАРЕ</i> І <i>ЛЕДА</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	30
--	----

Руслан Сердега ПРОБЛЕМА ТЛУМАЧЕННЯ ЮКСТАПОЗИТІВ У «СЛОВНИКУ УСНОЇ НАРОДНОЇ СЛОВЕСНОСТІ»	36
--	----

Ірина Скразловська ОСОБОВІ ІМЕНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ І КУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКИХ АНТРОПОНІМІВ)	40
---	----

Оксана Ципердюк, Ярина Ошитко МІКРОТОПОНІМИ СЕЛА ЧАГРІВ РОГАТИНСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СЛОВОВТІРНИЙ АСПЕКТ	43
--	----

Людмила Чурсіна УКРАЇНІЗМИ НА ШПАЛЬТАХ ФРАНЦУЗЬКОЇ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ	48
--	----